

POZNÁMKY K ARCKIEKLEKTICIZMU J. S. MILLA

JANA MIEDZGOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FFUK, Bratislava

MIEDZGOVÁ J.: Notes on J. S. Mill's Archelecticism.

FILOZOFIA 49, 1994, No 8, p. 483.

The paper was inspired by R. P. Anschutz's idea, who in his Oxford publication speaks of Mill as an archelecticist. His attitude reflects the controversy inherent in Mill's philosophy as well as in his life, namely the conflict between empiricism and the idealistic romantic philosophy. Mill's conception is then seen as an attempt to unite these unreconcilable influences by overcoming Bentham's version of utilitarianism. It was not surprising, then, that the modern, late 20-th century discussion of utilitarianism started with the problem of the classification of Mill's conception. The vivid picture of Mill as a philosopher and as a man was intended as a challenge to further inquiries.

J. S. Milla možno bez rozpakov označiť za jednu z najväčších osobností (ak nie za najväčšiu osobnosť) anglickej filozofie 19. storočia. Nemáme na mysli len rozsah jeho mysliteľskej tvorby a záber šírky problematiky. Je to predovšetkým skutočnosť, že ide o mysliteľa, ktorý inšpiratívne pôsobí na celý diapazón filozoficko-etickej tvorby. Odvolávajú sa naňho moderní myslitelia tak pozitivisticko-scientistickej orientácie, ako aj jej zásadní kritici.

Ako vysvetliť tento prinajmenšom zvláštny rozmer jeho filozofovania, ktorý Anschutz charakterizuje nasledovne: "V epoche eklekticismu mal (Mill, pozn. J. M.) neskromnú pretenziu, byť považovaný za arckiektika. Mohli by sme ho porovnať s tými viktoriánskymi architektmi, ktorí navrhovali stavby tak, že jednu časť navrhli v talianskom štýle, druhú v gotickom a tretiu - v mauretánskom ..." ([1], 59). Je tento arckiekticizmus snád znakom povrchnosti autora či nedostatočnej logickej konzistentnosti? Domnievame sa, že odpoveď na túto otázku možno práve u Milla nájsť len tak, že budeme jeho filozofiu posudzovať nielen v kontexte teoreticko-etických diskusií, ale prihliadneme aj na sociálno-psychologický kontext formovania jeho osobnosti.

Mill, ako je známe, bol "manufactured man", ktorého vzdelanie a výchova boli výsledkom plánovitého úsilia v duchu vedeckých princípov jeho doby. Všetky jeho diela odrážajú túžbu prekonať horizonty, ktoré mu boli otcom a J. Benthamom určené, no súčasne dokumentujú nemožnosť zbaviť sa ich ohraničujúceho vplyvu. Tragédia Milla-človeka, ako aj jeho filozofie spočíva v tom, že srdcom cítil dobovú obmedzenosť teórie, ktorú sám stelesňoval, ale pre jeho rozum a presvedčenie zostala neotrasiteľnou.

Základom protirečenia, ktoré sa odrazilo v Millovej etickej koncepcii, bol konflikt, ktorý jestvoval v teórii. Môžeme povedať, že v jeho dobe kulminoval zápas dvoch táborov:

empirikov a idealistickej filozofie romantizmu. Ich vzájomný boj sa koncentroval okolo základnej gnozeologickej otázky o prirodzenosti a hraniciach poznania.

Empirizmus mal v anglickom myslení veľkú tradíciu, ktorú završovali Locke a Hume, neskôr na nich nadviazali J. Bentham a J. S. Mill. Jej základnou tézou je myšlienka, že myseľ narodeného dieťaťa je "tabula rasa", do ktorej okolitá skutočnosť a skúsenosť vtisá obsah pomocou vnemov. Z hľadiska etiky túto gnozeologickú koncepciu rozvinul D. Hartley, ktorý ju doplnil o tzv. asocianistickú psychologickú teóriu. Táto bezprostredne ovplyvnila Benthama a Milla-otca, ktorí sa ňou inšpirovali vo svojom výchovnom programe. Podľa tejto teórie je myseľ mechanický, pasívny fenomén, ktorý eviduje zážitky pocitov a následne z nich konštruje zložitejšie idey.

Protikladná tradícia sa inšpirovala niektorými Kantovými myšlienkami, intuicionistickou a romantickou filozofiou, ktorá vrcholí u Coleridgea a Carlyla. Títo rozvíjali myšlienku, že myseľ predstavuje tvorivý, dynamický proces, ktorý ovplyvňuje "tvorenie" skutočnosti. Pre intuicionistov je myseľ tvorivým umelcom, ktorý formuje skutočnosť podľa predstavy dokonalej reality. Človek pristupuje k svetu so slobodnou vôľou a svedomím.

J. S. Mill z vôle svojho otca stelesňoval a rozvíjal prvú líniu. Od ranného detstva bolo všetko výchovné úsilie jeho "tvorcov" zamerané výlučne na dosiahnutie hlbokého poznania. Plodom tejto výchovy bolo "vytvorenie" mladého človeka, ktorý vo svojich štrnástich rokoch dosahoval vzdelanosť absolventa Oxfordu, no cena, ktorú zaplatil, bola privysoká - duševná jednostrannosť, plochosť a nesamostatnosť. V jeho mladom veku boli jeho myšlienky a život myšlienkami a životom jeho otca, oživené entuziazmom mladosti. Niet sa čo čudovať, že uvedomenie si slobody a objavenie emocionálneho rozmeru života, ktoré preň boli až na prah dospelosti tajomstvom, priviedli mladého Milla k tragickému rozčarovaniu z jeho jednostranného, chladného "návyku analyzovať" a z oddanosti Benthamovej koncepcii. Vo *Vlastnom životopise* k tomu poznamenáva: "Moja láska k ľudstvu a k dokonalosti pre ne samotné sa vyčerpala" ([3], 106). Prostriedok proti náboženstvu mladosti - benthamizmu - hľadal v poézii, vo svete citov. "Kult citov sa stáva jedným zo základných bodov môjho etického a filozofického chápania. Aj moje myšlienky a sklony sa stále viac obracali k tomu, čo sa zdalo byť vhodným prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa" ([3], 113). Vzbura proti viere mladosti sa zvršila upevnením nového náboženstva, náboženstva poézie a citov. Závislosť na otcovi, ktorý stelesňoval pôvodnú vieru, Mill zamenil slobodným podrobením sa novému náboženstvu, ktoré stelesňovala H. Taylorová, životná Millova láska. Práve ona symbolizovala všetky túžby filozofa: túžbu po charakte, intelekt, po kráse, grációznosti, no predovšetkým dopĺňala jeho vlastné ja. Podľa jeho názoru len vďaka tejto žene mohol žiť, pracovať a byť samým sebou.

Práve tieto protikladné vplyvy určujú podtext diel J. S. Milla. Snaží sa ich vo svojej koncepcii zjednotiť, a práve to ho robí arciieklektikom nielen v myšlienkach, ale i bytostne. Nie je preto udivujúce, že často až mechanicky spája nespojiteľné filozofické pohľady, pričom so zaniatením bráni jedny aj druhé.

Základné teoretické millovske protirečenie sa prejavuje v jeho koncepcii človeka. Prvá línia úvah o človeku, ktorú rozvinul v *Logike* a v *Skúmaní filozofie* Sira W. Hamiltona, je

rozpracovaná v naturalistickom, scientistickom duchu, ktorý zodpovedá základným tézám jeho pôvodnej ontológie a gnozeológie. Tu vychádza z konštatovania, že každá vec je "agregátom síl a vlastností", ktorými chápe spôsoby jej vplyvu na iné veci a spôsoby, ktorými tieto iné veci ovplyvňujú ju. Celá skutočnosť sa potom javí ako abstraktný agregát síl a vlastností všetkých vecí, ktoré jestvujú a môžu jestvovať. Tieto myšlienky sa odrážajú aj v chápaní človeka a v analýze jeho činov. Podobne ako Hume a Locke, a prirodzene Bentham, aj Mill tvrdí, že "Ja - je sumou našich pocitov a možností reagovať. Ide o pocity, ktoré jestvujú a neobmedzene sa môžu, no aj nemusia uskutočniť" ([4], 179). V neskorších prácach Mill toto naturalistické hľadisko znovu potvrdzuje: "My pohybuje objekty ... a touto premenou miesta realizujeme dovtedy driemajúce prirodzené sily a dosahujeme želiteľný efekt. Dokonca voľba, ktorou stanovujeme cieľ, rozum, ktorý riadi, a svaly, ktoré vykonávajú tieto pohyby, sú sami silami prirodzenosti ... Všetky naše aktivity sa uskutočňujú prostredníctvom a v súlade s jedným či niekoľkými fyzickými či psychickými zákonmi" ([5], 434).

Naturalistické hľadisko privádza Milla k záveru, že základom bytia človeka, podobne ako iných fyzikálnych foriem, je pole, na ktorom spolupôsobia zákony prírody. To znamená, že všetky individuálne, ako aj spoločenské javy nie sú o nič individuálnejšie ako hociktorá iná fyzická vec. Ľudská skutočnosť sa rovnako nachádza vo sfére pôsobenia zákona príčinnosti a ľudské činy sa dajú analyzovať podľa komplexu motívov, ktorý je analogický princípu sumy fyzických síl. Jasne o tom hovorí v závere *Logiky*, kde sa pokúša sformulovať základy vedeckej etiky, ktoré chápe ako "umenie žiť". Za základnú podmienku vedeckosti považuje rozpracovanie cieľov systému "umenia žiť", ktorým sa má zaoberať teleológia určujúca ciele života. Hlavný význam pre teleológiu má tzv. "komplexná veda", ktorá skúma zákony utvárania charakteru - etológia. Tu Mill napr. hovorí: "Človek ..., ako aj živočchy majú inštinkt sebazáchovy; rovnako ako živočchy, aj my sa vyznačujeme zvykmi a tendenciami chrániť ich ... Tieto inštinkty sú plastické. Dajú sa modifikovať a vylepšovať ďalšími psychickými vplyvmi a výchovou. ... Vztah človeka a sveta je sprostredkovaný asociáciami, ktoré sú výsledkom zobrazenia predmetu a množstvom pôžitkov a strastí, ktoré človek prežíva" ([6], 443).

Mill si bol dobre vedomý dôsledkov tejto redukcie človeka na pôžitky a strasti, ktoré sa plne odrazili v koncepcii Benthama. Sám o tom kriticky hovorí v *Poznámkach o Benthamovej filozofii*. Obviňuje tam svojho učiteľa, že človeka, túto najzložitejšiu bytosť, vidí príliš zjednodušene. Doslova píše: "Bentham chápe človeka ako bytosť, ktorá plne podlieha slastiam a strastiam, ktorá je v svojom správaní plne podriadená modifikáciám osobného záujmu a strastí, ktoré obvykle klasifikuje ako egoistické a niekedy ako súcit s druhými ... Nikdy nepripúšťal, že by človek bol bytosťou schopnou duchovného rastu svojho charakteru s cieľom priblíženia sa k ideálu dokonalosti. Jeho človek nemá nádej na dobro ani strach zo zla" ([7], 94-7).

Millove námietky sú zamerané proti empirickému hľadisku, v súlade s ktorým motívy tvoria človeka. Usiluje sa dokázať opačnú závislosť: človek vytvára motívy. No toho je schopné len individuum, ktoré nemožno redukovať na žiadne jedno, hoci by ním bol aj morálny rozmer, ako to robia mnohí moralisti. Podľa Milla "... každý ľudský čin a charakter má tri aspekty: morálny - dobro a zlo, estetický - krásna a aspekt spolucítania - láska.

Prvý zodpovedá nášmu rozumu a svedomiu, druhý našej fantázii a tretí nášmu ľudskému citu spolupatričnosti ..." ([7], 112).

Takto Mill popiera svoje prvé chápanie človeka a usiluje sa prekonať pasivitu "empirického človeka". Zdôrazňuje význam ľudskej slobody, spontaneity. Na tomto základe rozvíja druhú líniu analýzy človeka, zdôrazňujúc postulát individuálnosti, ktorý sa však podstatne odlišuje od partikulárnej benthamovskej individuálnosti. Mill predovšetkým odmieta redukciu individua na sumu slastí a strastí a absolutizuje moment jeho osobnostného rozvoja. Tým sa usiluje prekonať pasívny charakter Benthamovho "šťastného človeka". Podľa jeho názoru iba rozvojom a kultiváciou vlastnej individuálnosti v súlade s ideou dokonalosti sa človek stáva krásnym a dobrým objektom, ktorý zasluhuje pozornosť.

Sloboda, ktorú Mill chápe ako protiklad spoločenskej podmienenosti, spočíva v nekontrolovanom divergentnom rozvoji individuálnosti. Myšlienky na túto tému možno charakterizovať až ako extravagantné. Búriac sa proti "despotizmu zvyku", hľadá proti nemu prostriedok v kulte excentrizmu. "V našej dobe sám príklad nonkonformizmu, odmietnutie padať na kolena pred zvykom, je hrdinským činom ... Iba excentrickí ľudia môžu tieto tradície zlomiť" ([8], 124-5). Nie náhodou R. Anschutz nazýva Millovu terapiu jedностранности empirického človeka len zámenou jednej chyby druhou chybou a píše: "Mill mení buržoázny nezmysel za bohémsky nezmysel" ([1], 25) a v podobnom kontexte August označuje Milla ako "hovorecu excentrickosti a bláznivosti hippies" ([2], 156).

Dá sa povedať, že Mill prekonáva zjednodušenú koncepciu človeka svojich predchodcov iba čisto formálnym postulovaním požiadavky "byť individuum", byť iným ako druhí, byť samým sebou. No na otázku, čím naplniť nádobu individuálnosti, Mill neodpovedá. Jedno je však nepochybné: jeho individuum je v ľudskej spoločnosti robinsonom, osamelým bežcom na brehoch sveta. Osobný úžitok, sny, túžby a vlastné šťastie sú podľa neho ciele hodné nasledovania.

Millovu koncepciu človeka možno charakterizovať tromi momentami:

1. Vyjadruje humanistický postulát, že každý človek je cieľom osebe a ako taký si zasluhuje úctu.

2. Mill dobre chápe, že ak má pojem individuálnosti vyjadrovať imperatívny apel, musí koniec koncov byť naplnený určitým obsahom. No v každom prípade odmieta akýkoľvek sociálny prístup k analýze prirodzenosti človeka, a preto jeho chápanie býva označované ako "frivolné" ([1], 27). Plne sa tento rozmer prejavuje v práci *O slobode*, ktorá je apoteózou liberálneho individualizmu, kultom egoizmu, "ktorý je zdôvodňovaný vysokým sociálnym postavením individuálneho génia. Geniálni ľudia sú viac individuálni, a preto menej podliehajú hotovým formám, ktoré vypracúva spoločnosť s cieľom redukovať úsilie svojich členov samostatne formovať ich charakter" ([8], 124-5). Každý apel na sociálny kontext, ktorý začleňuje človeka do spoločenských vzťahov, Milla ľaká. "Skutočnosť, že sa dnes tak málo ľudí odvažuje byť excentrickými, sa javí symptómom vývoja, v ktorom pramení hlavné nebezpečenstvo našej doby" ([8], 315).

3. Hlavnou črtou millovského individualizmu je fakt, že cieľom snaženia človeka musí byť snaha absolútne sa odlišovať od iných, byť nezávislým. Individuálnosť je stotožňovaná s robinsonádou, s absolútnym odmietnutím sociálneho významu individuálnosti.

Ak z hľadiska klasického liberalizmu bol človek výsledkom vzájomného vplyvu a prieniku exteriorizovaných osobných záujmov, spoločenských rolí a funkcií, znamenalo to, že sa chápal ako viac menej pasívny objekt, bytosť, ktorá vyjadruje určitú konkrétnu spoločenskú pozíciu. Tomuto prístupu zodpovedala koncepcia spoločnosti, ktorú možno označiť ako univerzalizovanú reflexiu partikulárnej sociálnej reality. Najjednoduchšie ju vyjadruje pojem "agregát". Tento prístup plne rozvinul Bentham a zodpovedal predstavám časového horizontu upevňovania nových kapitalistických spoločenských pomerov. Millovu dobu charakterizuje určité zmäkčenie mravov, preto sa benthamovský model spoločnosti javí ako neprijateľne hrubý.

Novej situácii primerane zodpovedá práve Millova koncepcia. Mill odmieta obraz Benthamovej šťastnej spoločnosti, ktorá sa skladá z egoisticky orientovaných jedincov. Millova spoločnosť je kvalitatívne špecifický celok, ktorý sa líši od sumy svojich jednotlivcov. Vedľa egoistických záujmov sa človek vyznačuje aj špecifickými sociálnymi citmi. "Želania každého človeka sú v súlade so želaniami iných ľudí. Spoločenská kvalita života je pre človeka od samého počiatku taká prirodzená, taká nevyhnutná, že až na niekoľko mimoriadnych okolností či prípad slobodného rozhodnutia sa odísť zo spoločnosti sa človek nikdy nevníma ináč ako člen tohto celku" ([9], 231).

Millova spoločnosť teda nie je kvantitatívnym agregátom indivíduí, ktoré sa riadia iba vlastnými záujmami. Avšak tento moment spoločenského života Mill bližšie nerozvíja. Zostáva pri humanistických úvahách o budúcnosti ľudskej spoločnosti, verí v jej nezvratný progres, záruku ktorého nachádza, podobne ako iní doboví humanisti, v kultivovaní rozumu všetkých členov v duchu "náboženstva" vedy. Vplyv empirizmu možno v tejto otázke badať v presvedčení, že rozum, intelekt konkrétneho človeka je závislý od jeho sociálneho postavenia. "Zamestnávateľ je v priemere inteligentnejší ako robotník. Bankár, obchodník či továrnik je pravdepodobne inteligentnejší ako predavač, pretože títo majú širšie a zložitejšie záujmy späté s ich aktivitami" ([10], 285). Z tohto východiska Mill rozvíja teóriu prirodzenej nadradenosti intelektuálnej elity, ktorá je povolaná viesť spoločenský celok, majúci na zreteli jeho záujem.

Tak je aj jeho ponímanie vzťahu jednotlivca a spoločnosti protirečivé. Na jednej strane, ako sme ukázali, postuluje potrebu organického chápania spoločnosti; všimá si moment jej historického pohybu spätý s kvalitatívnymi zmenami celku. No pritom v jeho koncepcii zostáva dominantnou tradičná línia úvah, podľa ktorej vzťahy jednotlivcov a spoločnosti sú antagonistické, bytostne nepriateľské.

Obraz vzťahu človeka a spoločnosti v súlade s touto tradičnou líniou Mill načrtáva v eseji *O slobode*. Tento vzťah závisí od interpretácie vzťahu štátu a slobody. Štát, ako Mill v tejto práci zdôrazňuje, je prekážkou slobody. Hoci štát celkom neodmieta, jeho moc limituje len na liberálnu ideu garantovania individuálnosti svojich členov. Millovu interpretáciu vzťahu jedinec - spoločnosť možno vyjadriť troma tézami:

a) moc štátu je hrozbou slobody. Mill zdôrazňuje protikladnosť spoločnosti a jednotlivca, zásadne zdôrazňuje nadradenosť jednotlivca;

b) život človeka sa prejavuje v dvoch proti sebe stojacich sférach: v sfére individuálneho života a v sfére občianskeho života, čo vyplýva z bodu a). Každý zásah spoločnosti do individuálneho života je obmedzením slobody;

c) základným momentom ľudského života je slobodná voľba.

Millove úvahy o vzťahu jednotlivca a spoločnosti, štátu a slobody často označujú jeho kritici ako najslabšie miesto jeho teórie spoločnosti, lebo ničím neprevyšujú dobový horizont sociálnych úvah. Autor zostáva výlučne v morálnej rovine a odmieta hlbší ponor do analýzy vzájomnosti osobnosti a spoločnosti. Moralitu redukuje na vnútorný boj osobnosti.

Rovnaká, chce sa povedať klasická, vnútorná protirečivosť Millových názorov sa prejavuje aj v ďalších jeho prácach. Vezmime si napr. prácu *On Representative Government* a otázku politickej orientácie Milla, ktorá tu zreteľne vychádza najavo.

Na prvý pohľad možno túto prácu označiť až za absurdnú kombináciu protikladných stanovísk:

1. Na jednej strane tu Mill entuziasticky vyjadruje vieru v demokratický štát a jeho budúcnosť, často artikuluje myšlienky súzvučné s ideálmi utopických socialistov. Dokonca tu hovorí: "Vždy, keď prestáva byť pravdou, že uprednostňujeme seba pred druhými a svojich najbližších pred cudzími, je komunizmus od tej chvíle nielen možný, no stáva sa jedinou formou spoločnosti, ktorá si zasluhuje naše úsilie ... Komunizmus je aj dnes medzi elitou ľudstva možný a mohol by sa stať možným aj medzi ostatnými pousilujú dostať na úroveň elity. A v spoločnosti, kde vládne duch "laissez faire", má na to podľa Milla šance každý. Tým však nechceme zdôrazňovať význam Millovoho koketovania s utopickým socializmom. Aj on sám to považuje len za posun myšlienok do sveta fantázie.

2. V každom prípade sa v jeho sociálnych názoroch pomerne hlboko odráža politická atmosféra jeho doby, v ktorej dominovala kryštalizácia napätia medzi buržoáziou a proletariátom. U Milla, ako ideológa buržoázie sa odráža obava z narastajúcej sily proletariátu a vidí v nej veľké nebezpečenstvo demokracie. Preto nie náhodou venuje pozornosť nebezpečenstvu možnosti volebného víťazstva väčšiny. Pokúša sa preto nájsť spôsob, ako vylúčiť túto možnosť. V tomto duchu navrhuje nasledujúce zásady, aby sa do parlamentu dostala skutočná elita krajiny:

1. Parlamentní poslanci musia zastupovať oblasti, a nie počet obyvateľov.

2. Parlamentní poslanci musia mať minimum vzdelania: vedieť písať, čítať a počítať. Prijatie všeobecného volebného práva musí predchádzať všeobecné vzdelanie.

3. Hlasovať môžu len tí, ktorí platia dane, lebo len tí sú prirodzene šetrní, a teda podľa Milla zodpovední.

4. Kombináciu demokracie s elitou možno najlepšie dosiahnuť tak, že ľudia vyznačujúci sa "duchovnou nadradenosťou" dostanú najväčší počet volebných hlasov. A čím sa táto nadradenosť preukazuje? Dosiahnutým stupňom vzdelania a tomu zodpovedajúcim spoločenským postom ([10], 260). Kvôli entuziastickému nadšeniu pre demokraciu a romantickému obdivu k elite v otázke politickej moci Mill jednoducho ani nevnímá vnútorné napätie systému, ktorý spája tieto dva protikladné horizonty. Preto arcieklekticismus nie je zlomyseľným označením charakteru jeho teórie.

V poslednej časti našej úvahy o vnútornej rozpornosti Millových názorov sa chceme ešte zastaviť pri jeho etike. Milla často nazývajú - a nazýva sa tak aj sám - klasickým predstaviteľom etického utilitarizmu. Chceme však ukázať, že pri porovnaní koncepcií Benthamu a Milla nie je nepodložené tvrdiť, že práve Bentham bol teoreticky brilantným, logicky konzistentným utilitaristickým etikom, hoci za cenu obsahovej plytkosti jeho

konceptie, zatiaľ čo Mill v dôsledku snahy prekonať plytkosť konceptie svojho učiteľa, musel nevyhnutne priviesť utilitaristickú etiku¹ k strate dôslednosti.

Naša charakteristika Benthamovej konzistentnosti bude len tézovitá: úvahy o morálke sa vzťahujú len na individuá a ich úsilie o šťastie a snaha vyhnúť sa strastiam. Každá úvaha o spoločnosti je neadekvátne, nakoľko každý spoločenský jav možno bezo zvyšku redukovať na jav individuálny. Spoločnosť je len "fiktívnou skutočnosťou", ľudská vzájomnosť sa dá bezo zvyšku analyzovať podľa princípu sociálneho atomizmu. Ani Benthamov hedonizmus, ktorý sa vyznačuje hodnotovou ekvivalenciou pôžitkov, nepovažujeme ani tak za nedostatok citlivej vnímavosti a hĺbky autora, ako za dôsledok úsilia o teoretickú konzistentnosť jeho úvah. Benthamovu teóriu môžeme jednoznačne interpretovať ako príklad snahy vytvoriť teoreticky konzistentnú koncepciu tak, aby zodpovedala ideálu osvietenскеj filozofie ako vrcholu vedy.

Nechceme sa však zastavovať pri sporných otázkach analýzy Benthamovej konceptie. Naším zámerom je aspoň naznačiť, ako Millova snaha prekonať logické následky tejto teórie, ktoré Bentham bez zábran artikuloval, priviedla Milla a s ním aj utilitarizmus jeho doby do neriešiteľných rozporov. Millovsky arcieklekticismus aj tu zohráva dominantnú úlohu.

Prvou témou, ktorou Mill narušil utilitaristickú konzistenciu, je akcentovanie ľudskej vzájomnosti, prirodzeného pocitu vzájomnosti s ľudským rodom. Chcel dokázať, že utilitarizmus nemusí byť zjednodušenou, "primitívne" egoistickou teóriou. Podľa jeho názoru dokonca ani nevylučuje moment progresu spoločnosti a schopnosť oceniť múdrosť predchádzajúcich pokolení: Odmietá prijať zjednodušujúcu teóriu motivácie výlučne osobnými záujmami a zdôrazňuje veľkosť obete v mene spoločnosti, ľudstva. Spoločnosť ako celok spočíva na "svedomí, ktoré je vlastné celému ľudstvu, ktoré vyjadruje ľudskú prirodzenosť rovnako ako osobné záujmy" ([9], 229).

Nezamýšľajúc sa nad teoretickými dôsledkami zdôrazňuje, že jadro morálnej záväznosti spočíva v rozvoji a zdokonaľovaní človeka ako osobnosti. Už tieto základné momenty nabúravajú podstatne to hlavné, o čo sa každá utilitaristická etika opiera - teoretickú konzistentnosť normatívneho systému.

Mill sa nemôže zmieriť s tým, že utilitarizmus neberie do úvahy ľudské svedomie, úctu človeka k sebe, ľudskú česť ani formovanie charakteru človeka. S odporom odvrhne ideu aritmetického výpočtu šťastia. Ostro kritizuje nedôstojnosť morálneho názoru, ktorý vychádza zo snahy o kalkuláciu, označuje ho za nedôstojný. Klasickým sa v tejto súvislosti stal jeho aforizmus: "Lepšie byť neuspokojenou ľudskou bytosťou ako uspokojenou sviňou. Lepšie byť neuspokojeným Sokratom ako uspokojeným hlupákom" ([9], 212).

1 Normatívna etika utilitarizmu predstavuje kombináciu dvoch princípov: a) konzekvencionalistického princípu, podľa ktorého kladnú a zápornú hodnotu činu určuje hodnota následkov činu; b) hedonistického princípu, podľa ktorého jediným dobrom osebe je rozkoš a jediným zlom utrpenie. Dané princípy potom splyývajú vo forme jedného princípu, tzv. princípu "summum bonum" alebo princípu najväčšieho šťastia najväčšieho počtu ľudí.

S rovnakým zanietením sa púšťa do kvalitatívnej diferenciácie príjemností, často dokonca o ich morálnej hodnote pochybuje. Dostáva sa tak však do sporu s etickým hedonizmom, ktorý je podmienkou každej dôslednej utilitaristickej koncepcie. Nepopiera, že človek prirodzene túži po príjemnosti. No zdôrazňuje, že pôžitky sú kvalitatívne diferencované a ich rozdiel v žiadnom prípade nezávisí od ich množstva. Zdôrazňuje vyššiu hodnotu duchovných pôžitkov. Tu však vzniká otázka: čo je kritériom kvality týchto pôžitkov, a teda šťastia? Millove riešenie tejto pre utilitaristickú etiku fundamentálnej otázky nie je veľmi uspokojivé. Mill chce na ňu odpovedať v aristotelovskom duchu. Základným kritériom mu je ľudský rozum. Odvoláva sa na názor vyvolených osobností, tzv. "kompetentných sudcov". A kto sú títo sudcovia? Podľa Milla musia títo ľudia poznať pôžitky všetkých druhov a musia medzi nimi voliť nezávisle od názorov, ktoré sú v spoločnosti prijaté. Sú to tí, "ktorí poznajú a sú aj schopní oceniť a prežiť všetky pôžitky a pritom zjavne uprednostňujú tie, ktoré zabezpečujú v ľuďoch rozvoj vyšších schopností" ([9], 211). Teoreticky takým sudcom môže byť každý človek, ktorý vo vlastnom živote prežil obidva typy pôžitkov a zvolil si tie vyššie. Mill sa usiluje čitateľa presvedčiť, že aj on by konal rovnako: "Len málokto z ľudského rodu by súhlasil stať sa hlupákmi, ani jeden vzdelaný človek by sa nechcel vrátiť do nevedomosti, vnímavý a citlivý človek by sa nerozhodol pre egoizmus a nízkosť, ani ak by ho aj presvedčili o tom, že hlupák či považateľ sú spokojnejší so svojím osudom ako on" ([9], 211). Millove kritérium morálnej voľby sa však pohybuje v kruhu: morálne lepšie je to, čo volia lepší ľudia. Mill tak zamieňa demokratický princíp svojich predchodcov elitárstvom intelektuálov. No kto a ako zabezpečí správnu voľbu kompetentných "sudcov" a ako určiť kritérium hierarchie pôžitkov - to sú základné otázky, ktoré zostávajú bez odpovede.

Mill rovnako ako Bentham vychádza v svojich úvahách o morálke individua z tradičnej asocianistickej psychológie, ktorá celú zložitosť štruktúry ľudskej psychiky rozkladala na atomárne momenty. Prirodzene, aj tu sa Mill bráni prijať všetky dôsledky, ktoré z tohto prístupu vyplývajú. Potvrdzuje to napr. myšlienka, že tzv. "vyššie city", ako nová kvalita, nie sú sumou nezávislých elementov; Mill ich porovnáva s výsledkami chemických reakcií. "Treba povedať, že táto zložitá idea ani tak nevyplyva z ideí jednoduchých, skôr sa z nich skladá ... Sú to prípady psychickej chémie a treba povedať, že jednoduché idey tu vytvárajú zložité, a nie že sa tieto skladajú z jednoduchých" ([6], 435).

Asocianistická psychológia zákonite vedie k potvrdeniu egoistickej motivácie. Mill aj tento dôsledok spochybňuje. Predovšetkým zdôrazňuje význam citu sympatie, t. j. voľby takého činu, ktorý jednotlivcovi prinesie pôžitok, no zároveň neprinesie nepríjemnosť druhým. Sympatia pramení podľa Milla v prirodzenom pociťovaní spolupatričnosti k ľudskému rodu. Tento pocit považuje nielen za vedomie angažovaného vzťahu k druhým ľuďom, ale aj za vedomie genetickej jednoty človeka a sveta kultúry. A práve tento moment je podľa Milla dostatočným základom pre prijatie princípu užitočnosti, t. j. presvedčenia, že šťastie všetkých je dobrom pre všetkých. Tento pocit vo vzťahu človeka k človeku, túžba po harmonickom živote so spolubratmi predstavuje, ako tvrdí Mill, základnú motiváciu v celom systéme "umenia žiť".

Kritickým tónom vo vzťahu k Millovým názorom nechceme tvrdiť, že Mill sa v svojich stanoviskách mylí alebo že je povrchný. Naopak. Jeho úvahy, najmä o morálke, sú veľmi inšpiratívne, hĺbkou prekonáva svojich učiteľov a pôsobivosťou svojho jazyka nemôže nechať

lahostajným ani dnešného čitateľa. Jedno však zostáva pravdou. Každý jeho pokus presiahnuť tzv. plytkosť Benthamu a jeho verzie utilitarizmu vedie Milla mimo hranice možností tejto etickej teórie. To robí jeho názory vnútorne protirečivými, čo u logika jeho formátu prinajmenšom prekvapuje. Táto skutočnosť nastoľuje ďalšie otázky: Prečo tak tvrdohlavo trval na tom, že je utilitaristickým etikom? Mal snáď málo odvahy? Alebo si ozaj logické napätie vo svojich názoroch ani neuvedomoval a arcieklekticismus bol jeho životnou filozofiou?

Nie je náhoda, že vlna moderných utilitaristických diskusií v druhej polovici 20. storočia začala práve spormi o tom, kam zaradiť J. S. Milla.¹ Čo tieto diskusie priniesli do normatívnej etiky súčasnosti, je však už inou témou.

LITERATÚRA

- [1] ANSCHUTZ, R. P.: The Philosophy of J. S. Mill. Oxford 1963.
- [2] AUGUST, E.: J. S. Mill - A Mind at Large. New York 1975.
- [3] MILL, J. S.: Vlastný životopis. Praha 1901.
- [4] MILL, J. S.: Examination of Sir W. Hamilton's Philosophy. (Cit. podľa [1]).
- [5] MILL, J. S.: Collected Works, X. Toronto 1967.
- [6] MILL, J. S.: A System of Logic. Zv. II, Londýn 1965.
- [7] MILL, J. S.: Remarks on Bentham's Philosophy. In: [5].
- [8] MILL, J. S.: On Liberty. In: Utilitarianism, On Liberty and Representative Government. Londýn 1968.
- [9] MILL, J. S.: Utilitarianism. In: [5].
- [10] MILL, J. S.: On Representative Government. In: Utilitarianism, On Liberty and Representative Government. Londýn 1968.

PhDr. Jana Miedzgová, CSc.

Katedra filozofie a dejín filozofie FFUK

Šafárikovo nám. č. 6

818 06 Bratislava

SR

1 Pozri napr.: Melden, A. I.: Two Comments on Utilitarianism. In: Philosophical Review, roč. 60, 1951; Urmson, J. O.: Moral Philosophy of J. S. Mill. In: The Philosophical Quarterly, č. 10, január 1953; Rawls, J.: Two Concepts of Rules. In: Philosophical Review, január 1955; Raphael, D. D.: Fallacies in and about Mill's Utilitarianism. In: Philosophy, č. 30, 1955; Smart, J. J. C.: Extreme and Restricted Utilitarianism. In: Philosophical Quarterly VI, 1956; Mabbott, J. D.: Interpretation of Mill's Utilitarianism. In: Philosophical Quarterly, roč. 6, 1956 a i.